

Дмитро Курас

ПРОБЛЕМА ВЛАДИ У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЙНОЇ БОРОТЬБИ В ПРАЦЯХ М.Ю.ШАПОВАЛА

Кожна історична епоха залишає по собі унікальний суспільний досвід, акумулювання якого надає можливість творити систему інтегрованого знання, здатну, по мірі її еволюції, не тільки упереджувати вірогідні події, але й формувати реальність у відповідності із заданими схемами розвитку. Проблеми сьогодення по своїй сутності не є абсолютно новітнім явищем, аналогій яким ми не можемо знайти у нашому історичному досвіді. Формування або трансформація системи влади є однією з тих проблем, які потребують ґрунтовного дослідження та розробки з урахуванням великої кількості факторів, у тому числі – історико-політичних традицій нації та спадщини вітчизняної і світової наукової думки.

Минуле української нації багате на круті повороти долі. Двадцять століття принесло радикальні зміни у суспільній свідомості, політичному житті та політичній думці України. Революційна боротьба на початку століття дала поштовх для розвитку цілої низки концепцій формування національної влади, багато з яких не втратили як наукової, так і практичної привабливості у сьогоднішні дні. Яскравим представником української політичної еліти першої чверті ХХ століття був М.Ю.Шаповал – особистість неординарна і цікава у багатьох вимірах. Маючи за основу ідеологію лівосоціалістичного спрямування, він зміг розробити і запропонувати на розсуд суспільства концепцію, орієнтовану на забезпечення прав і свобод широких верств населення.

Традиційне для демократичної політичної думки положення про те, що джерелом влади може бути тільки народ,

М.Ю.Шаповал доповнює власним тлумаченням поняття “народ”. Розуміючи під цим поняттям “трудові” верстви населення, він створює ідейне підґрунтя для всіх наступних складових власної концепції формування національної державності: “Кажуть: визволяти треба “український народ”, але ми тепер бачимо, що ховається за двома словами “український народ” і кажемо, що треба визволяти всі групи української трудової нації, цеб-то селян (37 млн.), робітників (1,5 млн.) і останніх ремісників та трудову інтелігенцію”¹.

По-перше, вважаючи суспільство прогресуючої соціальної і національної нерівності аморальним, М.Ю.Шаповал вважав, що відновлення принципу “джерелом влади є народ” є цілком достатньою ідейно-політичною і правовою основою для боротьби народу за свої “природні” права: “...ми повинні щодня виходити з рямців законності, яку творять для нас гнобителі... Ми це право вважаємо за насильницьке безправство і повинні його змінювати всіма способами боротьби... нарешті насильною зміною заводити наше право”². По-друге, шляхом встановлення нових владних відносин у державі він бачить революцію у будь-якій її формі. І по-третє, принципово важливою М.Ю.Шаповал вважає необхідність ліквідації старої системи влади і формування такої, яка відповідала б задекларованим принципам: “Визволення трудових мас — це значить в першу чергу розбиття сили політичного панування буржуазії, зруйнування її державної організації, утворення натомість державної влади трудящих і укріплення її шляхом певної політики управління, цеб-то адміністрації”³.

Апробацією теоретичних положень концепції стали революційні події 1917–1920 рр. У висвітленні проблеми організації влади в Україні в умовах революції М.Ю.Шаповал виділяє два основні напрями: “общеруський” та національний (Українська Центральна Рада). “Общеруський” напрям М.Ю.Шаповал у своїх працях, хоча і не дуже чітко, але поділяє на Тимчасовий уряд та його представників в Україні і Ради робітничих і солдатських (а потім і селянських) депутатів.

Цікавим тут є те, що М.Ю.Шаповал цілком свідомо проводить певний розподіл між Тимчасовим урядом і Радами. Критерієм тут знову виступає проблема соціальної належності та домінуючих соціально-економічних інтересів. Політичний аспект у цьому разі розглядається автором як певна формула, яка походить від даних інтересів. Сутність Тимчасового уряду для М.Ю.Шаповала ніколи не була двозначною: “...російська демократична, а відтак буржуазна”⁴ і далі: “...голова уряду Керенський, меншевики і праві с-ри стояли за збереження коаліції з кадетами, а це значить з радикально-демократичною буржуазією”⁵. Основні ідейні підвалини цього напрямку були сформульовані М.Ю.Шаповалом таким чином: “...російська інтелігенція або “общеруська” не хотіла бачити різниці між Росією та Україною і була пересякнута почуттям величності всеросійського масштабу революції і творчості, а через те вона твердо стала на ґрунт єдиного революційного фронту, цеб-то революційного центрризму, який був фактично проекцією всеросійського культурно-національного єдинства і державно-організаційного унітаризму”⁶. Проте на перших кроках формування української державності керівники національної революції намагалися йти шляхом порозуміння з російською демократією і державотворення на засадах автономії. Поділяв з початку таку точку зору і сам М.Ю.Шаповал. Це підтверджується як самими джерелами, так і точкою зору сучасних дослідників. В.Ф.Солдатенко відзначає, що “...М.Ю.Шаповал поділяв домінуючі у Центральній Раді, її найчисельнішій (есерівській) фракції погляди на державність України, активно пропагував ідею широкої національно-територіальної автономії у Федеративній демократичній Російській республіці”⁷. Н.І.Миронець підтримує цю точку зору: “Шаповал був одним з найрадикальніших і найпослідовніших борців за автономію України”⁸. Як підтвердження тут можна навести цитату з виступу М.Ю.Шаповала на Київському губернському українському з’їзді (17–18 червня 1917 р.): “Народ український повинен сам бути господарем свого краю і сам розпоряджатися тими грошми, які він збирає.

Ми хочемо розпоряджатися самі своєю землею і тими багатствами, які є під землею. Це зветься автономія. Ми сказали, що цієї автономії хочемо, і від свого слова не відступимося”⁹. Ця промова, яка, по суті, дублювала ідейний зміст Першого Універсалу, чітко визначала погляди М.Ю.Шаповала на дане питання у той історичний момент. Відомою є реакція Тимчасового уряду на події в Україні та вимоги, які висунула Центральна Рада, спираючись на постанови Всеукраїнського Національного Конгресу. Навіть ті суто символічні положення, які привезла до Петрограда делегація Центральної Ради, були категорично відкинута Тимчасовим урядом. Пізніше сам М.Ю.Шаповал, оцінюючи ту ситуацію, писав: “Тепер, коли це згадуєш, то аж смішно стає, що ми тоді так мало хотіли!”¹⁰. Категоричне небажання Тимчасового уряду шукати порозуміння з Центральною Радою знайшло своє логічне втілення у “Тимчасовій інструкції Генеральному секретареві Тимчасового уряду”. “Інструкція” остаточно розставила всі крапки над “і” у стосунках Центральної Ради і Тимчасового уряду, визначивши, за формулюванням В.Ф.Верстюка, “...що російська суспільно-політична думка настільки поріднена з ідеєю єдиної і неділимої Росії, централізованої держави, що вона лише в теоретичних міркуваннях могла визнавати право націй на самовизначення, тоді як будь-яке найменше прагнення до його реалізації викликало різкий спротив”¹¹.

Позиція самого М.Ю.Шаповала абсолютно чітко була висловлена на засіданні Малої Ради від 23 жовтня, на якому обговорювалося питання “Інструкції” та скликання Українських Установчих Зборів: “Ми не можемо допустити, щоб на Російських Установчих Зборах нашу автономію обговорювали Буряти і Хунгузи... Нам нема чого боятися горожанської війни. Наш найбільший ворог – російський централізм. В боротьбі з ним ми не спинимося ні перед якими засобами”¹².

Отже, саме тут ми можемо констатувати остаточну зміну у поглядах М.Ю.Шаповала на проблему національної державності. Він повертається до своїх вихідних положень про

необхідність незалежної української держави, від яких відмовився на початковому етапі революції, не бажаючи вносити розкол у табір українських сил: “Революція була для мене літургією. По приїзді в Київ приймаю присягу (внутрішню) примиритись з усіма, на кого нападав, служити одному – єдності”¹³.

Оцінка другої течії в “общеруськом” напрямі та можливості його використання для формування української державності мала неоднозначний характер у суспільно-політичній спадщині М.Ю.Шаповала.

Так, характеризуючи процес утворення Рад ще за часів першої революції в Росії, він писав: “1905-6 роки в Росії робітництво організовувалося в ради робітничих депутатів, котрі були першою формою одкритої революційної боротьби пролетаріату в Східній Європі”, і далі: “...ради мусять бути органами лише трудового люду, часто класовими органами. Революційний вибух вже не об’єднував різні класові елементи, як то було в колишніх революціях. Робітничі ради – це органи класової свідомості”¹⁴. Отже, виходячи з соціально-класової сутності цих політичних організацій, М.Ю.Шаповал розглядає їх не тільки як органи, які відповідають основним засобам його політичної доктрини, соціальної революції та встановлення влади трудових верств, але й як органи, які можуть бути прототипами базових елементів формування системи політичної влади в новій українській державі. Навіть саму Центральну Раду на початку її діяльності М.Ю.Шаповал визнає як “...національне об’єднання трьох депутатських трудових рад (мається на увазі делегування до Центральної Ради депутатів І селянського, ІІ військового і І всеукраїнського робітничого з’їздів – авт.) з представництвом партій. Коли Центральна Рада включила в себе представництва інших націй України (росіян, жидів, поляків), вона стала міжнаціональною – територіальним центральним представництвом всієї України”¹⁵.

Проте тут же М.Ю.Шаповал визначає й основну проблему, яка унеможливила використання системи Рад у політичній практиці періоду 1917 – початку 1918 рр. Ця проблема

пов'язана з певними принципами організації системи політичної влади на регіональному рівні. Відсутність цілеспрямованої і систематичної роботи щодо формування власної системи влади на повітовому і губернському рівнях призвела до стихійності та фрагментарності даного процесу. "...на місцях лишалась схема общеруських "советов": рівнобіжно з нею державні органи "Временного Правительства" – одноличні комісаріати, переіменовані потім в українські. Спроба Центральної Ради організувати ще влітку 1917 р. і на місцях губернські і повітові ради не була доведена до кінця, тому "Совети" після другої революції (жовтень 1917 р.) стали після упадку Центральної Ради автоматично органами державної влади, усунувши українські комісарства. Общеруські "совети" на місцях, українська Рада в горі – така схема революційної організації України наприкінці 1917 року. Очевидно, що вони мусили дійти до конфлікту. Це вже були суперечності української революції"¹⁶. Таким чином, Центральна Рада, пішовши шляхом найменшого спротиву, фактично позбавила себе не тільки дієвого апарату виконавчої влади в регіонах, але й реального народного представництва на місцях. Всіляко декларуючи демократичні засади формування держави в цілому і політичної системи, зокрема, вона стала заручницею соціалістичної демагогії і фразеології своїх лідерів, віддавши, по суті, всю повноту влади на місцях стихійно сформованим радам і комітетам, які повністю залежали від поточних уподобань широких верств населення.

Важливою проблемою була розробка системи центральних органів влади. Залишаючись вірним принципу "трудової влади", М.Ю.Шаповал активно підтримує ідею скликання українських Установчих Зборів. Легітимність Установчих Зборів як найповнішого представницького органу влади не викликала у нього жодних питань: "Для мене нема сумніву: політична честь і мудрість велить нам скликати Установчі Збори... Ми мусимо примирити Центральну Раду з народом або народ з Центральною Радою, щоб прапор революційного органу не було заплямнено узурпаторством, недостойним захвачуванням

власти і укріплення її при допомозі хоч і дружнього, але все-таки чужого штика”¹⁷. Отже, ніякі аргументи і доводи не є правомочними виключити народ зі сфери політичної діяльності, тим більше, що за словами М.Ю.Шаповала: “...а справді основних законів нема” і далі: “...або чому те, що зроблено, вже є встановлено: може воля народа проти цього, або за це – кому це відомо?”¹⁸.

Розвиваючи свою концепцію української революції як революції, в першу чергу, соціальної, М.Ю.Шаповал приділяє багато уваги формам і методам здійснення влади трудовими верствами населення, саме яких він і вважав українською нацією. Тому проблема вищих представницьких органів влади як одного з основних напрямів здійснення справжнього народо-владдя стає принципово важливою в його суспільно-політичних поглядах.

Однак тут ми стикаємося з певним дуалізмом у його ідеях. Так, з одного боку, М.Ю.Шаповал заперечує систему парламентаризму як соціально і політично ворожу формуванню “трудої влади”. Він дає таке тлумачення цього поняття: “Парламентаризм є суспільною формою міжклясового компромісу і соціальною формою буржуазного устрою”¹⁹. З його погляду, парламентська система є, по суті, лише елементом закріплення влади за буржуазією, засобом створення у трудових верств лише ілюзії участі у здійсненні влади.

З іншого боку, М.Ю.Шаповал постійно шукав таких форм представницької влади, які б, на його думку, дійсно гарантували реалізацію ідеї народного суверенітету. Запропонувати такі форми організації влади вдалося лише після повалення Гетьманату. Аналізуючи творчу спадщину М.Ю.Шаповала, можна достатньо чітко визначити систему його поглядів на зазначену проблему. Отже, Український Національний Союз як основний чинник консолідації українського суспільства та організаційне ядро боротьби за владу формує такий надзвичайний революційний орган, як Директорія, а потім вони вже спільно передають завойовану владу народові, який уособлений

у трудових радах і Трудовому конгресі. Сам М.Ю.Шаповал писав: "...визволення України мусить бути визволенням її трудової більшості – селян, робітників і трудової інтелігенції. Трудова республіка – ось те наше головне число"²⁰.

У цілому позиція М.Ю.Шаповала вимальовувалася достатньо чітко: Український Національний Союз, складений з основних демократичних партій, фактично уособлював "єдиний національний фронт", який і мав стати базою формування нової української держави. Для М.Ю.Шаповала сам факт існування такого "фронт" був принципово важливим з точки зору стратегії і тактики революційної боротьби. Він був переконаний, що внутрішній розкол українського руху, як завжди, зрештою, виллється у його нищівну поразку. Ось як М.Ю.Шаповал охарактеризував стан справ у лютому 1919 року: "Так в середині лютого розбився український політичний фронт і це стало початком кінця українського визвольного руху"²¹.

Намагаючись зрозуміти глибинні переконання і погляди цієї людини, цілком можна допустити той факт, що, враховуючи досвід попередніх років революції і щиро вболіваючи за справу визволення українського народу, М.Ю.Шаповал справді припустився тут сутнісно важливої помилки, видаючи бажане за дійсне. Намагання утворити і зберегти "єдиний національний фронт" було на той момент утопічним. Політичні розбіжності між українськими "партіями і течіями, а також особисті амбіції лідерів робили цей "фронт" занадто ілюзорним. У цьому випадку необхідно визнати правоту П.О.Христюка, який зазначив, що "Голова Союзу М.Шаповал, недооцінюючи ваги моменту і не розбираючись в загальній ситуації, що утворилася в той час на Україні і навкруги України, славословив Національний Союз і Директорію, підкреслював "кривий" зв'язок Директорії з Союзом і всіх сил доклав до того, щоб задержати і надалі вплив Союзу на Директорію, а тим самим і на всю революційну політику. Замість класово-революційної, міжнародної атмосфери, Директорія впірнула по вуха в національно-дрібнобуржуазний туман"²². Оцінка П.О.Христюком витоків

невдач і прорахунків української влади доби Директорії вбачається більш об'єктивною. Якщо М.Ю.Шаповал робить наголос на дезорганізації ситуативно утвореного “українського політичного фронту”, то П.О.Христюк, навпаки, підкреслює хибність самої ідеї цього фронту: “Проте ліва течія, що спиралась на робітництво і селянство, здавалось, мусіла перемогти, мусіла потягти за собою й Директорію. Так би воно напевно і сталось, коли б Директорія не була дитиною єдиного національного міщансько-демократичного фронту, коли б в її складі було хоч би двох-трьох правдивих соціалістів і революціонерів, коли б важкою колодою не бовтався під її ногами Український Національний Союз”²³.

Тут на перше місце висувається проблема устрою системи влади. З погляду М.Ю.Шаповала, впроваджена Директорією на початку її діяльності система трудових рад з Трудовим Конгресом на чолі нарешті стала устроєм, відповідним соціальній структурі українського населення, а також меті і завданням української революції. Він писав: “Закони трудового Конгресу глибоко відповідали розумній потребі української визвольної боротьби, були направлені на користь всієї поневоленої нації, захищаючи інтереси, свободу і права селянства, робітництва та трудової інтелігенції. Основою законів була правильна уява законодавця про соціальну структуру України, отже тому в законах був заложений найбільший політичний реалізм. І лише по шляху, вказаному законами Трудового Конгресу, Україна могла досягнути свою визвольну мету”²⁴. У цьому питанні чітко вирізняється принциповість і логічність позицій М.Ю.Шаповала щодо основних підвалин побудови української держави. По-перше, це є впровадження системи влади, побудованої на принципі вибіркового соціального представництва. Тобто, тут можна говорити про фактичну реалізацію принципового положення його політичної концепції, а саме – усунення від влади “нетрудових” верств населення. Однак, безумовно, вітаючи створення такої “класової” системи устрою влади, М.Ю.Шаповал все ж з певним сумнівом оцінював цей принцип та його

впровадження у своїй науковій спадщині. Він зазначав, що “невідомо, в якому б напрямі пішла дальша політика Трудового Конгресу: чи в бік дальшої соціалізації, чи залишилась би на перших позиціях, а тому тяжко сказати, чи був Трудовий Конгрес органом повної соціалістичної революції чи лише соціальної? Наступ більшовиків з Росії зупинив працю Конгресу, а далі була війна. Ми можемо одно сказати, що сам факт чисто класової влади трудового люду ще не означав на Україні соціалістичної революції. В Центральній Раді і Трудовому Конгресі буржуазії не було зовсім, були, безумовно, представлені лише трудові маси, що стояли нерішучо перед проблемою соціалістичної революції і робити її чи не робити? “Созрѣла” чи не “созрѣла” Україна до соціалізму? Можна обійтись без буржуазії чи не можна?... Питання про владу зводиться в сумі не про форму організації трудової влади, а про її політику”²⁵.

Враховуючи еволюційні процеси в сучасному українському політичному житті та певну їхню схожість з аналогічними тенденціями у минулому, доцільним було б використати досвід суспільно-політичних перетворень, який надає нам національна історія. Науково-теоретична і практична спадщина наших попередників показує як сильний, так і слабкий бік сучасних політичних процесів і тенденцій. Розглянутий аспект концепції М.Ю.Шаповала щодо формування національної держави ще раз підтверджує це положення. Пропонуючи систему заходів для забезпечення істинного народоправства і унеможливлення узурпації влади як окремими особистостями, так і певними політичними силами, він, разом з цим, не завжди міг повністю об’єктивно оцінити всі політичні реалії життя.

---

¹ Шаповал М.Ю. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага: Вільна Спілка, 1927. – 324 – С. 3.

² Там само. – С. 44.

³ Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм в Україні. – Відень, 1921. – С. 180.

⁴ Шаповал М., Слободи О. Великий зрив. Нарис історії української революції 1917–1920 рр. – Яворів, “Самоосвіта”, 1932. – В 4-х частинах. – Ч.1. – С. 28.

- ⁵ Шаповал М.Ю. Велика революція і українська визвольна програма – С. 86.
- ⁶ Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм в Україні. – С. 181.
- ⁷ Шаповал М.Ю. Велика революція і українська визвольна програма. – С. 97.
- ⁸ Миронець Н.І. М.Ю.Шаповал про національне відродження і державність // Політологічні читання. – Київ, 1993. – № 2. – С. 153.
- ⁹ ЦДАВОУ – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 2.
- ¹⁰ Шаповал М.Ю. Велика революція і українська визвольна програма. – С.79.
- ¹¹ Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада. – К., “Заповіт”, 1997. – С. 144.
- ¹² Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1921 рр. – В 4-тт. – Н.-Й., 1969. – Т. 2. – С. 18.
- ¹³ ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 129.
- ¹⁴ Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм в Україні. – С. 181.
- ¹⁵ Шаповал М.Ю. Велика революція і українська визвольна програма. – С.182.
- ¹⁶ Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм в Україні. – С. 182.
- ¹⁷ Шаповал М. Установчі збори? // Боротьба. – 1918. – Ч. 26 (27 березня).
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм в Україні. – С. 189.
- ²⁰ Шаповал М.Ю. Велика революція і українська визвольна програма – С. 119, 128.
- ²¹ Там само. – С. 134.
- ²² Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1921 рр. – В 4-тт. – Н.-Й., 1969. – Т. 4. – С. 12–13.
- ²³ Там само. – С. 10.
- ²⁴ Шаповал М.Ю. Занепад УНР. – Прага: Вільна спілка, 1928. – С. 5.
- ²⁵ Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм в Україні. – С. 185–186.